

ԱԶԳԱՅԻՆ ԴԵՐԻ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԵՐԻ ԶԵՎԱՎՈՐՈՒՄՆ ՈՒ ՓՈԽԱԿԵՐՊՈՒՄԸ ԱՐԴԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ

ՍՈՒՐԵՆ ԹԱԴԵՎՈՍՅԱՆ*
Երևանի պետական համալսարան

Հոդվածի նպատակն է գնահատել ազգային դերի հայեցակարգերի (այսուհետ նաև՝ ԱԴՀ) դերը պետությունների արտաքին քաղաքականության վերլուծության մեջ՝ բացահայտելու դրանց ներքին և արտաքին հիմնապատճառները: Հոդվածում գնահատվում է դերերի տեսության նշանակությունը միջազգային հարաբերությունների տարբեր դպրոցների համատեքստում, համեմատվում են ԱԴՀ-ի գոյություն ունեցող սահմանումները և վեր հանվում դրանց կոնկրետ սահմանափակումները, այդ թվում՝ ներգրավման մակարդակի սահմանափակությունը, ներքին կոնսենսուսի կանխադրույթը և դերային դինամիկայի անտեսումը: Տրվում է ԱԴՀ-ի նոր սահմանում, որը ընդգրկում է ազգի ռազմավարական նպատակների դինամիկ և հավաքական ընկալումը՝ հաշվի առնելով ինչպես ներքաղաքական, մշակութային և սոցիալական գործոնները, այնպես էլ արտաքին միջավայրի տեղաշարժերն ու ազդեցությունը: Արդյունքում, ԱԴՀ-ի տեսական շրջանակն առաջարկվում է որպես միջազգային հարաբերությունների արդի խնդիրների վերլուծության արդյունավետ գործիք՝ պետությունների արտաքին քաղաքական վարքագիծը բացատրելու և կանխատեսելու համար:

Բանալի բառեր – *դերային ադապտացիա, աշխարհաքաղաքական փոփոխություններ, ուժային վերադասավորումներ, ռազմավարական շահեր, գլոբալ կառուցակարգեր, միջազգային հարաբերություններ*

Ներածություն

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմին հաջորդած տասնամյակները նշանավորվեցին միջազգային համակարգի շոշափելի կերպափոխումով, ինչն ուղեկցվում էր ապագադրությացումով, ազգայնականության աճով և Սառը պա-

* Սուրեն Թադևոսյան – ԵՊՀ քաղաքագիտության ամբիոնի ասպիրանտ և դասախոս

Сурен Тадевосян – Аспирант и преподаватель кафедры политологии ЕГУ

Suren Tadevosyan – PhD Student and lecturer at YSU Chair of Political Science

Էլ. փոստ՝ Suren.tadevosyan@ysu.am. ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-8092-2359>.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 08.10.2024

Գրախոսվել է՝ 31.10.2024

Հաստատվել է՝ 03.12.2024

© The Author(s) 2024

տերազմի հակասությունների սրմամբ: Փոխակերպումների այս ժամանակաշրջանն անհրաժեշտություն առաջացավ մշակելու միջազգային հարաբերություններում (այսուհետ՝ ՄՀ) պետությունների վարքագիծը բացատրող և կանխատեսող տեսական շրջանակ, որը հաշվի կառներ պետությունների արտաքին վարքագիծը պայմանավորող ոչ միայն նյութական, այլև գաղափարական հիմնապատճառները: ՄՀ ռեալիզմի ու լիբերալիզմի դպրոցները հակված էին պետությունները դիտարկելու որպես միջազգային համակարգի ունիտար սուբյեկտներ՝ հաճախ անտեսելով դերի ընկալման ազդեցությունը պետությունների արտաքին քաղաքական վարքագծի ձևավորման վրա: Տեսական այս բացը լրացնելու շարժառիթով էր պայմանավորված **դերերի տեսության** ներմուծումը ՄՀ գիտակարգ: Այդ ինտեգրման առաջին փորձը կատարեց Կալևի Հոլստին¹, նպատակ ունենալով պարզել, թե ինչպես են **ազգային դերի՝ հայեցակարգերն** (այսուհետ՝ ԱԴՀ) ազդում պետությունների արտաքին քաղաքականության վրա:

Միջազգային հարաբերությունների ավանդական տեսությունների (ՄՀՏ) ճյուղավորումները ևս (օրինակ՝ ռեալիզմի տարբեր ուղղությունները և վենդոյան կոնստրուկտիվիզմը) առաջարկում են պետության արտաքին քաղաքական վարքի կառուցվածքային մեկնաբանություններ՝ հաճախ անտեսելով պետական ինքնավարության (state agency) նշանակությունը²: Մյուս կողմից՝ արտաքին քաղաքականության վերլուծության (այսուհետ՝ ԱԲՎ) տեսական մոտեցումները (օրինակ՝ բանական դերակատարի, կառավարական, սակարկման, կազմակերպական գործընթացի մոդելները) հաճախ անտեսում են կառուցվածքային գործոնների ազդեցությունը արտաքին քաղաքական որոշումների կայացման մեջ: Իրականում, սակայն, որոշումներ կայացնողների և նրանց գործառական միջավայրի փոխազդեցությունը պարզելու համար բավարար չէ հիմնվել բացառապես կառուցվածքային կամ գուտ անհատակենտրոն

¹ Տե՛ս **Holsti, K. J.** (1970). National role conceptions in the study of foreign policy. *International studies quarterly*, 14(3), էջ 233-309:

^{*} Դերերի տեսության շրջանակներում «ազգ» հասկացությունը մեկնաբանվում է որպես մարդկանց հավաքականություն, որը միավորված է պատմական հիշողությամբ, մշակութային արժեքներով, կրոնական և լեզվական ընդհանրությամբ և սոցիալական կառուցվածքով: Ազգը որոշակի նպատակներ հետապնդող դերակատար է, որի մշակութային և պատմական գերակա գործոններն ուղղորդում են որոշում կայացնողների ընկալումներն ու ռազմավարությունը: Ազգի այս գործառույթը մշտապես ձևավորվում և վերասահմանվում է միջազգային համակարգում առկա փոխադարձ ազդեցությունների և ակնկալիքների պայմաններում: Ազգի ընկալման այս մոտեցումը ենթադրում է, որ արտաքին դերակատարները, միջավայրի տեղաշարժերն ու գլոբալ քաղաքական համակարգի ճնշումները կարող են վերափոխել ազգային ինքնությունից բխող նպատակներն ու կարգավիճակը՝ պետությանը հարկադրելով շարունակաբար վերանայելու իր առաջնահերթությունները միջազգային հարաբերությունների համակարգում:

² Տե՛ս **Cantir, C., & Kaarbo, J.** (2016). Unpacking Ego in Role Theory: Vertical and Horizontal Role Contestation and Foreign Policy 1. In *Domestic role contestation, foreign policy, and international relations* (էջ 1-22), Routledge:

(agent-based) բացատրությունների վրա³:

Չնայած դերերի տեսության շարունակական մշակմանը՝ գրականության մեջ դեռևս առկա է նշանակալի բաց ԱՔՎ-ի մեջ ԱԴՀ-ի ճշգրիտ դերի, կառուցվածքի և ազդեցության գնահատման առումով: Գոյություն ունեցող սահմանումները հաճախ ենթադրում են ներքին կոնսենսուս ազգային դերերի վերաբերյալ և դրանք ներկայացնում են որպես ստատիկ կառուցվածքներ՝ չարտացոլելով ԱԴՀ-ի դինամիկ բնույթը գործնականում: Բացի այդ, առկա մոտեցումներում բացակայում է ԱԴՀ-ի ձևավորման ներքին և արտաքին հիմնապատճառների տարանջատումը:

Մեր հոդվածի նպատակն է պարզել ԱԴՀ-ի տեղը ԱՔՎ-ի մեջ: Այդ նպատակով սահմանվել են հետազոտական հետևյալ խնդիր-հարցադրումները՝ ցույց տալ ԱԴՀ-ի առկա սահմանումների առավելություններն ու թերությունները, վերլուծել ԱԴՀ-ի կառուցվածքն ու զարգացման փուլերը և վեր հանել դրանց ներքին ու արտաքին հիմնապատճառները:

Դերերի տեսությունը միջազգային հարաբերություններում

Դերերի տեսության ներմուծումը միջազգային հարաբերությունների գիտակարգ ունի մի շարք առավելություններ: Այն հնարավորություն է տալիս ինտեգրելու ԱՔՎ և ՄՀՏ վերլուծական մակարդակների ներուժը, մեղմելու խզումը առաջինի համակարգակենտրոն և երկրորդի անհատակենտրոն վերլուծական մոտեցումների միջև⁴: Այս հանգամանքը թույլ է տալիս դերերի տեսությունը տեղակայել ՄՀՏ և ԱՔՎ միջակայքում⁵: Բացի այդ, դերերի տեսությունը հնարավորություն է տալիս կամրջելու միջազգային հարաբերությունների տարբեր դպրոցների, մասնավորապես՝ ռեալիզմի և կոնստրուկտիվիզմի հայեցակարգերը՝ օգնելով խուսափելու տեսական միակողմանիությունից:

Դերերի տեսությունը արտաքին քաղաքականության ուսումնասիրության համար արժեքավոր է երեք առումով՝ 1. ***նկարագրական***, քանի որ այն առաջարկում է համոզմունքները, ըմբռնումներն ու ինքնությունները դասակարգելու համապարփակ լեզու, 2. ***կազմակերպական***, քանի որ ապահովում է վերլուծության բազմամակարդակ շրջանակ, 3. ***բացատրական***, որը դրսևորվում է միջգիտակարգային ենթաճյուղերի առաջացումով և տեսական այլ մոտեցումներին հարմարվելով⁶:

Ի հակադրումն նեոռեալիզմի կենտրոնական պնդման, որ պետությունների

³ Տե՛ս **Breuning, M.** (2011). Role theory research in international relations: state of the art and blind spots. *Role theory in international relations*, էջ 16-35:

⁴ Տե՛ս **Thies, C. G., & Breuning, M.** (2012). Integrating foreign policy analysis and international relations through role theory. *Foreign Policy Analysis*, 8(1), էջ 1-4:

⁵ Տե՛ս **Harnisch, S.** (2011). Role theory: operationalization of key concepts. In *Role theory in international relations* (էջ 7-15). Routledge:

⁶ Տե՛ս **Walker, S.** (1987). The relevance of role theory to foreign policy analysis. *Role theory and foreign policy analysis*, էջ 1-4:

վարքը գերազանցապես պայմանավորվում է միջազգային հարաբերությունների կառուցվածքով, դերերի տեսական մոտեցումը հիմնվում է դերակատարների և կառուցվածքի միջև բազմաչափ հարաբերությունների առկայության վրա: Ուռքերը ընդգծում է, որ դերերի վերահանումն ու վերլուծությունը հետազոտողներին հնարավորություն են տալիս դուրս գալու վերլուծական պարզ կատեգորիաներից և բացահայտելու արտաքին քաղաքական վարքագծի շարժառիթների ընդգրկուն շրջանակ⁷: Դա թույլ է տալիս ամբողջականացնել նեո-ռեալիզմի բացատրական ներուժը՝ **պետությունների սոցիալիզացիան** բացատրելու իր կարողությամբ⁸:

Դրանով դերերի տեսությունը համաձայնում է դերակատարի և կառույցի փոխադարձ պայմանավորման վերաբերյալ կոնստրուկտիվիստական հիմնադրույթին: Միևնույն ժամանակ, այն ընդունում է կոնստրուկտիվիզմին ուղղված քննադատությունը, ըստ որի՝ փոխպայմանավորման գործառնականացումը հաճախ մնում է չլուծված մարտահրավեր⁹: Այդ բացը լրացնելու նպատակով դերերի տեսությունը փորձում է պարզել, թե ինչպես են որոշում կայացնողները սահմանում իրենց միջազգային դերերը՝ ազդվելով ներքին-մշակութային միջավայրից, գնահատելով նյութական ռեսուրսները և կառավարելով կառուցվածքային սահմանափակումները¹⁰: Հետևապես, ԱՂՀ-ն կիրառվում է որպես միջազգային հարաբերությունների նյութական և գաղափարական ասպեկտները կամրջող կոգնիտիվ գործիք: Նշված առավելությունները թույլ են տալիս համաձայնել այն պնդմանը, որ ԱՂՀ կոնցեպտուալիզացիան եզակի դեպքերից էր, երբ որևէ (տվյալ դեպքում՝ դերերի) տեսության փոխառությունը գիտելիքի այլ ոլորտի (ԱՔՎ) կողմից դրական արդյունք է տվել¹¹:

Ազգային դերի հայեցակարգի սահմանումները

Հոլստին կատարեց ազգային դերի հայեցակարգերի սահմանման և տիպաբանության առաջին համակարգված վերլուծությունը՝ ելակետային համարելով, որ դերային ընկալումները ձևավորվում են ինչպես ներքին (օրինակ՝ պատմական փորձառություն, մշակութային նորմեր, գաղափարախոսություն և հաստատություններ), այնպես էլ արտաքին (աշխարհաքաղաքական միջավայր, միջազգային նորմեր և այլ պետությունների վարքագիծ) գործոնների ազդեցությամբ¹²: Ըստ այս մոտեցման՝ ԱՂՀ-ն ներառում է քաղաքականություն

⁷ Տե՛ս Walker, S.G. (1987) (ed.) Role theory and foreign policy Analysis, Durham: Duke University press, էջ 241-254:

⁸ Տե՛ս Thies, C. G. (2010). State socialization and structural realism. *Security Studies*, 19(4), էջ 689-717:

⁹ Տե՛ս Checkel, J. T. (1998). The constructive turn in international relations theory. *World politics*, 50(2), էջ 324-348.

¹⁰ Տե՛ս Breuning, M., նշվ. աշխ., էջ 19:

¹¹ Տե՛ս Backman, C. W. (1970). Role theory and international relations: A commentary and extension. *International Studies Quarterly*, 14(3), 310-319:

¹² Տե՛ս Holsti, K. J., նշվ. աշխ., էջ 233-309:

մշակողների որոշումների, պարտավորությունների, կանոնների և գործողությունների, միջազգային համակարգում կամ ենթահամակարգերում շարունակական գործառնությունների (եթե այդպիսիք կան) սահմանումները: Այլ ձևակերպմամբ՝ «դա նրանց «պատկերացումն» է արտաքին միջավայրի նկատմամբ իրենց պետության համապատասխան կողմնորոշումների կամ գործառնությունների մասին»¹³: Հոլստին, ուսումնասիրելով 71 երկրների առաջնորդների 972 ելույթներ, առանձնացնում է ազգային դերի հայեցակարգի 17 տիպեր, որոնք ներկայացվում են ըստ արտաքին միջավայրում «ակտիվության» նվազման հաջորդականության:

Ուիշը¹⁴ առանձնացնում է Հոլստիի այս մոտեցման երկու թերություն՝ 1) Հոլստին իր սահմանումն ու տիպաբանությունը կառուցում է՝ ելնելով միայն պետության միջազգային ներգրավման կամ մասնակցության մակարդակից և 2) չի տրամադրում ներգրավման և մասնակցության չափման համակարգված եղանակ:

Համաձայնելով այդ քննադատությանը՝ անհրաժեշտ ենք համարում առանձնացնել մի քանի սահմանափակում ևս: Հոլստիի սահմանումը գերազանցապես կենտրոնանում է քաղաքականություն մշակողների ընկալումների և պատկերացման վրա՝ անտեսելով հասարակական կարծիքի և ոչ պետական սուբյեկտների ազդեցությունը դերի ձևավորման գործընթացում: Այն ենթադրում է ԱԴՀ-ի շուրջ ներքին-ներազգային կոնսենսուսի առկայություն, մինչդեռ արտաքին քաղաքականության վերլուծության տասնամյակների փորձը ցույց է տալիս, որ այդպիսի կոնսենսուսը խիստ հազվադեպ է¹⁵, իսկ տարբեր ԱԴՀ-ների միաժամանակյա գոյությունը ցանկացած պատմական ժամանակաշրջանում ենթադրում է, որ դրանցից մեկի (մի քանիսի) գերակայությունն էապես կախված է կառավարման ոճից և ներքաղաքական իրավիճակից¹⁶: Ավելին՝ ԱԴՀ էվոլյուցիային բնորոշ է դերային մրցակցությունը իշխանության տարբեր մարմինների միջև (հորիզոնական), իշխանության և հասարակության միջև (ուղղահայաց)¹⁷: Դերային մրցակցությունը և կոնֆլիկտը բնորոշ են նաև միջպետական հարաբերություններին¹⁸:

Հոլստիի դերի «չափման» հիմնական մեթոդը, այն է՝ արտաքին քաղաքա-

¹³ Նույն տեղում:

¹⁴ Տե՛ս **Wish, N. B.** (1980). Foreign policy makers and their national role conceptions. *International Studies Quarterly*, 24(4), էջ 532-554:

¹⁵ Տե՛ս **Cantir, C., & Kaarbo, J.**, նշվ. աշխ., էջ 1-22:

¹⁶ Տե՛ս **Shih, C. Y.** (1988). National role conception as foreign policy motivation: The psychocultural bases of Chinese diplomacy. *Political Psychology*, էջ 599-631:

¹⁷ Տե՛ս **Kaarbo, J., & Cantir, C.** (2017). Domestic role contestation and foreign policy. In *Oxford Research Encyclopedia of Politics*, էջ 1-20:

¹⁸ Տե՛ս **Koenig, N.** (2016). Multilevel role contestation: The EU in the Libyan crisis. In *Domestic role contestation, foreign policy, and international relations* (էջ 157-173). Routledge:

կան որոշում կայացնողների պաշտոնական ելույթների բովանդակային վերլուծությունը, թույլ չի տալիս ամբողջությամբ բացահայտել դերերի գենեզիսի և էվոլյուցիայի հասարակական, տնտեսական և մշակութային համատեքստերը: Հանձն առնելով նշյալ խնդիրների լուծումը՝ Կրոտցը չի առանձնացնում կոնկրետ դերակատարներ՝ կարևորելով պատկերացումների ներազգային (domestically) ընդունվածության հանգամանքը: Նա փորձում է առաջարկել 21-րդ դարի իրողություններին համապատասխանող մոտեցում՝ ԱՂՀ-ն սահմանելով որպես «ներազգային ընդհանուր տեսակետներ և ըմբռնումներ միջազգային ասպարեզում սեփական պետության՝ որպես սոցիալական հավաքականության պատշաճ դերի և նպատակի վերաբերյալ»¹⁹:

Մեր կարծիքով՝ այս սահմանումը ևս ունի մի շարք խնդրահարույց կողմեր: Հոլստիի սահմանման նման այն ենթադրում է ներազգային կոնսենսուսի ի բնե առկայություն: Մյուս կողմից՝ այս սահմանման «ստատիկությունը» թույլ չի տալիս պարզել, թե կոնկրետ ինչ հանգամանքների ազդեցությամբ ԱՂՀ-ն կարող է փոփոխվել կամ դուրս մղվել՝ տեղը զիջելով նորերին:

Հայմենսը²⁰ ԱՂՀ-ի փոխարեն կիրառում է «ազգային ինքնության հայեցակարգ» հասկացությունը և այն դիտարկում իբրև հիմնարար անկախ փոփոխական՝ քաղաքական «մեծ որոշումներ» (օրինակ՝ միջուկային կարողությունների ձեռքբերմանը հետամուտ լինելու) կայացնելիս: Այս մոտեցումը հակադրվում է որոշումների կայացման ծախսերի և օգուտների վերլուծության դասական-ռացիոնալ տեսությանը՝ ընդգծելով որոշումներ կայացնելիս «էմոցիոնալ» գործոնների նշանակությունը: Ի հակադրումն վերոնշյալի՝ Հայմենսը²¹ ազգային ինքնության ձևավորումը համարում է շարունակական գործընթաց, որում կենտրոնական է համեմատությունը սեփական ազգի և այլ ազգերի միջև, ուստի ԱՂՀ-ն սահմանում է որպես անհատի [առաջնորդի] կողմից ազգի ինքնության ըմբռնում՝ ներառյալ ազգի *ի բնե* մարմնավորած արժեքները և համաշխարհային ասպարեզում նրա *ի բնե* դիրքը այլ ազգերի համեմատ:

Հայմենսի սահմանումը, նախորդ երկուսի համեմատ, կարող է չափազանց անհատականացված լինել և հաշվի չառնել ազգի դերի ընկալման հավաքականության հատկանիշը: Այս սահմանումը ենթադրում է, որ գոյություն ունեն ազգի «բնական» կամ «տրված» դերեր (և դրանց ընկալումներ) և աշխարհակարգում կանխորոշված դիրք: Սակայն դերային հայեցակարգերը անընդհատ վիճարկվում են, քանի որ դրանց կիրարկումը սերտորեն առնչվում է այլ սուբյեկտների դերերին (հակա- և փոխլրացնող դերեր)²²:

Հաշվի առնելով նախորդ սահմանումներում առկա բացերը՝ առաջարկում

¹⁹ Krotz, U. (2002). National Role Conceptions and Foreign Policies: France and Germany Compared. CES Germany & Europe Working Papers, No. 02.4, 2002.

²⁰ St' u Hymans, J. E. (2006). *The Psychology of Nuclear Proliferation: Identity, Emotions, and Foreign Policy*. Cambridge University Press, էջ 16-20:

²¹ St' u նույն տեղը:

²² St' u Harnisch, S., նշվ. աշխ., էջ 7-15:

ենք ԱԴՀ **սահմանման մեր տարբերակը**. ազգային դերի հայեցակարգը միջազգային համակարգում ազգի ռազմավարական նպատակների, պարտականությունների և գործառնությունների հավաքական ընկալումն է, որը կարող է փոփոխվել ներքին կամ արտաքին միջավայրի տեղաշարժերի պատճառով:

Ազգային դերերի կառուցվածքը և զարգացման փուլերը

Դերերի տեսությունը ձգտում է բացատրել, թե ինչպես են պետությունները մշակում և կյանքի կոչում իրենց դերերը միջազգային հարթակում՝ փորձելով հաղթահարել միջազգային դիրքի հետ կապված խոչընդոտները²³: Այս առումով ԱԴՀ-ն դիտարկվում է որպես պետությունների արտաքին քաղաքական վարքագիծը պայմանավորող կայուն ուղենիշ, որն օգտակար է երկարաժամկետ վարքագծային օրինաչափությունների, այլ ոչ թե առանձին որոշումների բացատրման համար²⁴: Դրանք ներառում են միջազգային ասպարեզում պետության ընկալվող պարտավորությունների, ձգտումների և ընդհանուր ռազմավարական ինքնության երկարաժամկետ և համապարփակ պատկերը: Հաշվի առնելով արտաքին քաղաքականությունը պայմանավորող գործոնների բազմազանությունը՝ Հոլստին պնդում է, որ այն բխում է դերակատարի հայեցակարգերից, ներքին կարիքներից և արտաքին միջավայրի կարևոր իրադարձություններից կամ միտումներից²⁵:

Հոլստիի հիմնարար աշխատությանը հաջորդող ուսումնասիրությունները նպատակ ունենին կատարելագործելու դերերի վերհանման մեթոդաբանությունը և այն կիրառելու կոնկրետ երկրների արտաքին քաղաքականության հիմնապատճառները ի ցույց դնելու համար: Այս ժամանակաշրջանի նշանակալից ներդրումը ԱԴՀ-ի գործառնականացումն էր բազմաչափ (MDPREF) էմպիրիկ վերլուծության միջոցով: Տվյալ մեթոդի օգնությամբ Ուիշը էմպիրիկորեն ուսումնասիրում է ԱԴՀ-ի և արտաքին քաղաքականության միջև կապը և առանձնացնում ԱԴՀ-ն պայմանավորող տասը փոփոխական՝ դասակարգված ըստ կարգավիճակի, շարժառիթային կողմնորոշման և բովանդակային-համախնդրային ոլորտների²⁶: Արտաքին քաղաքական վարքագիծը ձևավորող հիմնական գործոններ են դիտարկվում «համագործակցային մոտեցումն ընդդեմ մրցակցայինի» ընտրությունը և «բարձր կարգավիճակն ընդդեմ ցածրի» ընկալումը²⁷: ԱԴՀ-ն սահմանում է արտաքին քաղաքականության ձևավորման վրա ազդող կայուն նորմեր և ուղենիշներ: Երբ արտաքին քաղաքականությունը համընկնում է ԱԴՀ մոդելին, այն ամրապնդում է ազգային ինքնության հավաքական զգացումը և հստակեցնում ազգի նպատակը, կարգավիճակն

²³ Տե՛ս **Breuning, M.**, նշվ. աշխ., էջ 16-35:

²⁴ Տե՛ս **Wish, N. B.**, նշվ. աշխ., էջ 532-554:

²⁵ Տե՛ս **Holsti, K. J.**, նշվ. աշխ., էջ 243:

²⁶ Տե՛ս **Wish, N. B.**, նշվ. աշխ.:

²⁷ Տե՛ս նույն տեղը:

ու հիմնարար արժեքները²⁸:

Ակբաբան և Օզդամարն առանձնացնում են ԱՂՀ ձևավորող երկու խումբ աղբյուրներ՝

1. **նյութական**՝ երկրի տարիքը (անկախությունից սկսած), չափը, գտնվելու վայրը, տնտեսական վիճակը (ներառյալ զարգացման միտումները), դաշինքները և դրանից բխող դիրքը միջազգային համակարգում,

2. **գաղափարական**՝ պատմությունը, մշակութային ժառանգությունը և ազգային ինքնությունը²⁹:

Թեև ԱՂՀ-ն կարող է ստատիկ թվալ իր տնականության պատճառով, այն այդուհանդերձ ենթակա է փոփոխության գլոբալ տեղաշարժերի, հակամարտությունների, հեղափոխությունների, ճգնաժամերի և այլ գործոնների հետևանքով: Առանձնացվում է ԱՂՀ զարգացման երեք մակարդակ՝

1. դերի հարմարեցում, երբ արտաքին քաղաքականության նպատակները մնում են անփոփոխ, սակայն փոխվում են դրանց հասնելու ռազմավարությունն ու գործիքները,

2. դերի ուսուցում, երբ փոխվում են արտաքին քաղաքական նպատակները,

3. դերի փոխակերպում, երբ փոփոխվում են ինքնությունն ու հիմնարար շահերը³⁰:

ԱՂՀ զարգացումը վերլուծելիս կարևոր է արձանագրել, որ դրա փուլերը գծային-հաջորդական կամ փոխադարձ բացառող չեն: Կարծում ենք, որ արտաքին քաղաքականության որևէ ուղղություն և դրան համապատասխանող ԱՂՀ-ն կարող են ենթարկվել հարմարեցման, սակայն այլ ուղղություններ միաժամանակ կարող են գտնվել ուսուցման կամ վերափոխման փուլերում: ԱՂՀ փոփակերպումները կարող են տեղի ունենալ ինչպես պետությունների ներսում, այնպես էլ այլ պետությունների հետ փոխազդեցության միջոցով³¹: Ընդ որում, դերի և կարգավիճակի հայեցակարգայնացումը անընդհատ գործընթաց է, ինչը հնարավորություն է տալիս առանձնացնել ԱՂՀ-ի երեք պայմանական խումբ՝ *հաստատուն, փոխակերպված և նորահայտ*³²:

Ազգային դերերի արտաքին հիմնապատճառները

Ազգային դերերի կոնցեպտուալիզացիայի մեջ հիմնարար է միջազգային

²⁸ Տե՛ս **Akubo, A. A.** (2019). National Role Conception Model: A Critical Analysis. Kogi State University:

²⁹ Տե՛ս **Akbaba, Y., Özdamar, Ö., & James, P.** (2019). *Role Theory in the Middle East and North Africa: Politics, Economics and Identity*. Routledge:

³⁰ Տե՛ս **Harnisch, S., Frank, C., & Maull, H. W.** (2011). Conclusion: role theory, role change, and the international social order. In *Role Theory in International Relations* (էջ 252-261). Routledge:

³¹ Տե՛ս նույն տեղը:

³² Տե՛ս **Galstyan, N. S., Abrahamyan, E., & Davtyan, E.** (2021). Armenia's International Status Aspirations in 2008–2020. *Friedrich Ebert Stiftung*:

համակարգի և դրա առանձին դերակատար(ներ)ի փոխազդեցության գնահատումը: Մի կողմից՝ արտաքին քաղաքական որոշում կայացնողները կատարյալ բանական դերակատարներ չեն, ուստի նրանց կողմից ՄՀ կառուցվածքի որակի մեկնաբանությունն ու սեփական դերի ընկալումն էապես ազդում են արտաքին միջավայրում նրանց վարքագծի վրա³³: Մյուս կողմից՝ միջազգային կառուցվածքի անգամ փոքր՝ իրական կամ ընկալվող տեղաշարժերը կարող են դերակատարներին ստիպել վերանայել նախկինում որդեգրած ազգային դերերը³⁴: Այս համատեքստում ԱՂՀ-ի կերպափոխումը կարող է դիտվել որպես միջազգային կառուցվածքային տեղաշարժերի բարոմետր: Միջազգային կազմակերպությունները ևս կրում են ազգային և միջազգային մի շարք դերեր, որոնք հաստատում են նրանց ինքնությունը, կարգավորում արտաքին քաղաքական վարքագիծը և ազդում աշխարհակարգի փոխակերպման վրա³⁵: Այս դեպքում միջազգային համակարգը կարող է ընկալվել ոչ միայն որպես փոխգործակցության օրինաչափությունների ամբողջություն, այլ նաև ազգային դերերի տարբեր պատկերացումների որոշակի բաշխում ցանկացած ժամանակ³⁶: Երբ ՄՀ համակարգում փոփոխությունները սկսում են սասանել որոշ պետությունների ստացած ներկայիս օգուտները կամ նոր հնարավորություններ ստեղծել այլ պետությունների համար, ԱՂՀ-ն վերանայվում է՝ արձագանքելու այդ փոփոխություններին³⁷: Այս գործընթացն առաջացնում է հետադարձ կապի մեխանիզմ (feedback loop), որտեղ պետությունները, վերանայելով իրենց ԱՂՀ-ն, նոր ազդակներ են հաղորդում մյուս դերակատարներին՝ ազդելով միջազգային համակարգի շարժընթացի վրա³⁸:

Որոշումներ կայացնողներն իրենց պետության դերի ընկալումները ձևավորում են՝ հիմնվելով ինչպես ինքնության և մշակութային համատեքստի, այնպես էլ միջազգային համակարգում իրենց պետության տեղի և հնարավորությունների գնահատման վրա³⁹: Դրանք նշանակություն են ստանում դերակատարների միջև սոցիալական փոխազդեցության ակտիվ գործընթացի շնորհիվ⁴⁰: Որևէ պետության կողմից, օրինակ, «միջնորդ-ինտեգրատոր» կամ «կամուրջ» ԱՂՀ-ի «որդեգրումը» չի պայմանավորվում միայն նրա ռազմական կամ տնտեսական հզորությամբ: Այն ծագում է համակարգի կամ դրա առանձին

³³ Տե՛ս **Özdamar, Ö.** (2016). Domestic Sources of Changing Turkish Foreign Policy Toward the MENA During the 2010s: A Role Theoretic Approach 1. In *Domestic role contestation, foreign policy, and international relations* (էջ 89-104). Routledge:

³⁴ Տե՛ս **Grossman, M., Schortgen, F., & Friedrichs, G. M.** (2022). Introduction: Defining Roles in a Polycentric World. In *National Role Conceptions in a New Millennium* (էջ 1-22). Routledge:

³⁵ Տե՛ս **Harnisch, S., Frank, C., & Maull, H. W.** (2011). Conclusion: role theory, role change, and the international social order. In *Role Theory in International Relations* (էջ 252-261). Routledge:

³⁶ Տե՛ս **Holsti, K. J.**, նշվ. աշխ., էջ 233-309:

³⁷ Տե՛ս **Walker, S.G.**, նշվ. աշխ., էջ 241-254:

³⁸ Տե՛ս **Grossman, M., Schortgen, F., & Friedrichs G. M.**, նշվ. աշխ., էջ 1-22:

³⁹ Տե՛ս **Breuning, M.**, նշվ. աշխ., 16-35:

⁴⁰ Տե՛ս **Grossman, M., Schortgen, F., & Friedrichs, G. M.**, նշվ. աշխ., էջ 1-22:

սուբյեկտների հետ դինամիկ գործակցությունից և կախված է այն բանից, թե ում է փորձում ինտեգրել կամ կամրջել տվյալ դերակատարը, ինչ շահեր է նա փորձում միատեղել և ինչ արդյունքներ է ակնկալում այդ «առաքելության» իրականացումից:

ԱԴՀ-ի «սոցիալականացումը» գործնականում դրսևորվում է պետությունների դաշինքային (կամ չդաշնակցելու) քաղաքականության միջոցով: Պետության ինքնությունը, արժեքները և ռազմավարական նպատակներն արտացոլող ԱԴՀ-ն խորապես ազդում է դաշինքներ ձևավորելու, դրանց մաս կազմելու կամ չդաշնակցելու քաղաքական ընտրության վրա: Մասնավորապես, իրենց «տարածաշրջանային տերություններ» դիրքավորող պետությունները կարող են դաշինքներ փնտրել որևէ տարածաշրջանում իրենց ազդեցությունն ամրապնդելու կամ ընդհանուր (ենթադրյալ կամ իրական) շահերը պաշտպանելու նպատակով⁴¹: Իրանի՝ Մերձավոր Արևելքի պետական և ոչ պետական տարբեր դերակատարների հետ դաշնակցումը (alignment), մեծապես պայմանավորված նրա «տարածաշրջանային տերության» և «շիա իսլամի պաշտպանի» դերերի ընկալմամբ, դրա վառ արտացոլումն է:

Ընդհակառակը, «ակտիվ անկախ», «կամուրջ» և «անկախ» ԱԴՀ որդեգրողները նպատակ ունեն հավասարակշռված հարաբերություններ պահպանելու բազմաթիվ դերակատարների հետ՝ միաժամանակ խուսափելով ֆորմալ դաշինքներին անդամակցումից: Այսպիսի մոտեցման օրինակ է Ադրբեջանի արտաքին քաղաքականությունը: Այս երկիրը ձգտում է աշխարհաքաղաքական տարբեր բևեռների հետ ռազմավարական հարաբերությունների պահպանմամբ գերծ մնալ նրանցից որևէ մեկի առաջնորդած ֆորմալ դաշինքներին անդամակցելուց:

Դաշինքները կայանում և զարգանում են անդամ պետությունների միջև ազգային դերի պատկերացումների փոխլրացման և համատեղելիության վրա: Դերային համատեղելիությունը, սակայն, չի բացառում միջդերային հակամարտության պարբերական դրսևորումները և չի նշանակում տարբեր երկրների ԱԴՀ-ների նույնություն: Այն ենթադրում է, որ իրարից տարբեր ԱԴՀ-ները կարող են ներդաշնակ գոյակցել դաշինքի ներսում, հատկապես երբ կա «աշխատանքի հստակ բաժանում»: ԱԴՀ-ից բխող կարգավիճակները և մարտավարությունը ևս կարող են գուգակցվել դաշինքի ընդհանուր ռազմավարության ներքո: Օրինակ, անվտանգության դաշինքի անդամներից որևէ մեկը կարող է դիրքավորվել որպես «առաջատար»՝ ստանձնելով հավաքական անվտանգության հիմնական «բեռը», մինչդեռ մեկ այլ պետություն կարող է որդեգրել «հովանավորյալի» դերը և օգտվել «առաջնորդի» պաշտպանական հովանոցից՝ հավատարիմ մնալով նրա սահմանած ուղենիշներին:

Մեր կարծիքով՝ ԱԴՀ-ի ներգործությունը դաշինքների ձևավորման վրա

⁴¹ Sté u Holsti, K. J, նշվ. աշխ., էջ 233-309:

միակողմանի չէ: Դաշինքի անդամ դառնալով՝ դերակատարը բախվում է այլ անդամների դերային ակնկալիքներին (role expectations) և ուղենիշներին (role prescriptions), որոնք կարող են էապես ազդել նրա ԱԴՀ-ի և արտաքին քաղաքական կարգավիճակի վրա: Այդ ազդեցությունը կարող է լինել ուղղակի. դաշինքը ենթադրում է հավատարմություն որոշակի նորմերի և ակնկալիքների, ինչն աստիճանաբար կարող է կերպափոխել որևէ անդամի ԱԴՀ-ն՝ նրա ստանձնած պարտավորություններին համապատասխան: Անուղղակի առումով դաշինքի հավաքական շահերը և արժեքները, ընդհանուր ինքնության զգացումը ժամանակի ընթացքում կարող են փոխել պետության պատկերացումը միջազգային համակարգում իր դերի և կարգավիճակի վերաբերյալ⁴²: Այս անուղղակի ազդեցությունը կարող է առաջանալ նաև դաշինքի ներսում ընդհանուր փորձառության արդյունքում (օրինակ՝ արտաքին սպառնալիքներին կոլեկտիվ արձագանք, համատեղ ռազմական գործողություններ, ընդհանուր տնտեսական ջանքեր), ինչպես նաև դաշինքի ներսում սոցիալականացման գործընթացի արդյունքում, որտեղ պետությունները «սովորում են» միմյանցից:

Ներքին հիմնապատճառներ

Արտաքին քաղաքական որոշում կայացնողների դիրքորոշումներն ու վարքագիծը խորությամբ ձևավորվում են այն ազգի մշակութային, սոցիալական և քաղաքական կառուցվածքով, որի մեջ նրանք գործում են⁴³: Նրանց ընկալումների և գործողությունների վրա էական ազդեցություն ունեն ազգային ինքնությունը, պատմական փորձառությունները և հասարակության գերակայող արժեքները: Որոշում կայացնողները «ներդրված» են ազգի մշակութային և սոցիալական ինստիտուտներում, և նրանց դերային պատկերացումները ձևավորվում են հենց այդ միջավայրի ազդեցությամբ⁴⁴: Դերերի տեսությունը մշակույթը դիտարկում է որպես վարքագծային փորձառության ձևավորված համակարգ, որը պայմանավորում է որոշում կայացնողների վարքը հատկապես անորոշ իրավիճակներում: Հավաքական մշակութային առանձնահատկությունների վերհանումը հնարավորություն է տալիս ավելի ճշգրիտ կանխատեսելու պետության վարքագիծը միջազգային ասպարեզում⁴⁵: Օրինակ, իսլամական հեղափոխությունից հետո Իրանի առաջնորդները իրենց արտաքին քաղաքականությունը կառուցեցին իսլամական հեղափոխության գաղափա-

⁴² Տե՛ս **Maull, H. W.** (2011). Hegemony reconstructed?: America's role conception and its "leadership" within its core alliances. In *Role theory in international relations* (էջ 167-193). Routledge:

⁴³ Տե՛ս **Adigbo, R.** (2007). Beyond IR theories: The case for national role conceptions. *Politikon*, 34(1), էջ 83-97:

⁴⁴ Տե՛ս **Breuning, M.**, նշվ. աշխ., էջ 16:

⁴⁵ Տե՛ս **Hudson, V. M.** (1999). Cultural expectations of one's own and other nations' foreign policy action templates. *Political Psychology*, 20(4), 767-801:

րախոսության և շիա իսլամի արժեքների վրա՝ ձևավորելով երկու՝ «իսլամական հեղափոխության պաշտպան» և «շիա իսլամի առաջնորդ» նոր ԱԴՀ: Այս դերերն արտացոլում են ոչ միայն առաջնորդների անձնական համոզմունքները, այլև լայնորեն ընդունված ազգային, ինքնութենական ու մշակութային արժեքները:

Առաջնորդի լեգիտիմությունը հաճախ կախված է այն բանից, թե ինչ չափով է նրա արտահայտած ԱԴՀ-ն համահունչ ազգի խորապես արմատացած մշակութային նորմերին, պատմական հիշողությանը և հավաքական ակնկալիքներին⁴⁶: Այս համապատասխանությունը ապահովում է հասարակության աջակցությունը արտաքին քաղաքական ռազմավարություններին:

Շիհը ընդգծում է արտաքին քաղաքականության ձևավորումը որպես սկզբունքորեն մարդկային վարքագիծ դիտարկելու կարևորություն՝ ընդգծելով հոգեբանական և վարքային ասպեկտների ըմբռնման անհրաժեշտությունը⁴⁷: Քաղաքական առաջնորդների անձնական հատկանիշները, արժեքային համակարգը և առաջնորդության ոճը կարող են պայմանավորել ԱԴՀ-ի մեկնաբանման տարբերություններն ու դրա որոշակի հատկանիշների փոփոխությունը կոնկրետ ժամանակահատվածում⁴⁸:

Էլիտաների կողմից ազգային շահերի սահմանմանը և դրանից բխող քաղաքականությունների մշակմանը նախորդում է նախկինում ձևավորված դերերի և գործառնությունների ընդունումը կամ վերանայումը⁴⁹: Այս գործընթացում առաջնորդները փորձում են պատասխանել «ո՞վ ենք մենք» հարցադրմանը և սահմանել արտաքին ռազմավարության ուղենիշները, ինչն էլ ուղղորդում է նրանց արտաքին քաղաքական վարքագիծը⁵⁰: ԱԴՀ-ն պայմանավորող արտաքին՝ համակարգային, և ներքին՝ ներքաղաքական, գործոնները մշտապես փոխազդում են: Միջազգային համակարգի փոփոխությունները հաճախ հանգեցնում են ներքաղաքական բանավեճերի՝ կապված արտաքին քաղաքականության առաջնահերթությունների հետ: Քաղաքական էլիտան և քաղաքացիական հասարակությունը կարող են վիճարկել գերակայող ԱԴՀ-ն, եթե համարում են, որ դրանք չեն համապատասխանում պետության շահերին կամ ինքնությանը⁵¹: Այնուամենայնիվ, թեև առաջնորդների անձնական հատկանիշներն ու առաջնորդության ոճը որոշակի ազդեցություն ունեն ԱԴՀ-ի էվոլյուցիայի և կիրառման վրա, դրանք սովորաբար բավարար չեն պետության արտաքին կարգավիճակի կամ դերի հայեցակարգում արմատական փոփոխություններ առաջացնելու համար: ԱԴՀ ձևավորող ներքին և համակարգային գործոնները՝

⁴⁶ Տե՛ս նույն տեղը:

⁴⁷ Տե՛ս **Shih, C. Y.**, նշվ. աշխ.:

⁴⁸ Տե՛ս **Mauil, H. W.**, նշվ. աշխ.:

⁴⁹ Տե՛ս **Shih, C. Y.**, նշվ. աշխ.:

⁵⁰ Տե՛ս **Mauil, H. W.**, նշվ. աշխ.:

⁵¹ Տե՛ս **Grossman, M., Schortgen, F., & Friedrichs, G. M.**, նշվ. աշխ., էջ 11-22:

ազգային ինքնությունը, մշակույթը և պատմական փորձառությունը, ժամանակի ընթացքում հակված են մնալու համեմատաբար կայուն:

Եզրակացություն

Ազգային դերի հայեցակարգերը կարևոր գործիքներ են՝ հասկանալու, թե ինչպես են պետությունները ընկալում իրենց կարգավիճակը միջազգային ասպարեզում: Դրանք պետություններին «ի վերուստ տրված» ստատիկ դերեր չեն. դրանց ձևավորման վրա էապես ազդում են ինչպես ներքին, այնպես էլ արտաքին գործոններ: Ներքին առումով՝ ԱՂՀ-ն ձևավորվում է մշակույթի, դերային մրցակցության, ընտրանու և առաջնորդի դերային ընկալումների շնորհիվ: ԱՂՀ-ի բնույթը պայմանավորող արտաքին գործոնների շարքում են դաշինքների, միջազգային նորմերի և այլ պետությունների դերային ակնկալիքները: Քանի որ ԱՂՀ-ն ձևավորվում և վերասահմանվում է ներքին ու արտաքին հիմնապատճառների ազդեցությամբ, այն դառնում է պետության վարքագծի ինչպես շարունակականության, այնպես էլ փոփոխության կարեւոր ցուցիչ:

Մեր համոզմամբ՝ ժամանակակից աշխարհաքաղաքական փոփոխությունների և ուժային վերադասավորումների պայմաններում առանձնապես կարևոր է պետությունների դերային հարմարման կարողությունը: Այն թույլ է տալիս խուսափել ներքին անկայունությունից, արդյունավետ արձագանքել արտաքին մարտահրավերներին և առաջ մղել ռազմավարական շահերը: Այսպիսով՝ դերերի գործարկումն ու վերասահմանումը պետություններին հնարավորություն են տալիս ոչ միայն հարմարվելու գլոբալ և տարածաշրջանային կառուցակարգերին, այլև ձևավորելու և փոխակերպելու դրանք:

ԱՂՀ-ի հստակ ըմբռնումը և դրանց հարմարվողականության մեխանիզմների վերլուծությունը թույլ են տալիս բացատրել և կանխատեսել պետությունների արտաքին վարքագիծը, որդեգրած ռազմավարական ուղղությունները և միջազգային համակարգում սեփական կարգավիճակն ամրապնդելու ջանքերը:

СУРЕН ТАДЕВОСЯН – Формирование и трансформация концепций национальной роли в современных международных отношениях. – Цель данной статьи — исследовать значение концепции национальной роли для анализа внешней политики государств, уделяя особое внимание её внутренним и внешним измерениям. В работе рассматривается, каким образом теория ролей вписывается в контексты различных школ международных отношений и как она способствует более глубокому пониманию внешнеполитического поведения. Сравнительный анализ существующих определений концепции национальной роли выявляет ряд существенных ограничений. В частности, обсуждаются недостаточный учёт уровня вовлечённости отдельных акторов, предположение о наличии внутреннего консенсуса в формировании национальной роли, а также игнорирование динамических изменений, происходящих во взаимодействии национальных интересов и внешней среды. В ответ на эти ограничения в статье предлагается обновлённое определение концепции националь-

ной роли, которое подчёркивает её динамичный и коллективный характер. Новое определение включает учёт внутренних культурных, социальных и исторических факторов, а также адаптацию к изменениям во внешнеполитическом окружении. Анализ национальной роли рассматривается как ценный инструмент для объяснения и прогнозирования внешнеполитической стратегии государств, а также для решения теоретических и практических задач в области международных отношений.

Ключевые слова: *ролевая адаптация, геополитические изменения, перераспределение сил, стратегические интересы, глобальные структуры, международные отношения.*

SUREN TADEVOSYAN – *The Formation and Transformation of National Role Conceptions in Contemporary International Relations.* – This paper explores the significance of national role conceptions in analyzing states' foreign policies, focusing on their internal and external dimensions. It examines how role theory aligns with various schools of international relations and contributes to a deeper understanding of foreign policy behavior. A comparative analysis of existing definitions reveals significant limitations, such as insufficient consideration of individual actors' involvement levels, the assumption of internal consensus in forming national roles, and the neglect of dynamic changes between national interests and the external environment. In response, the article proposes an updated definition of national role conceptions, emphasizing its dynamic and collective nature. This new definition incorporates internal cultural, social, and historical factors, as well as adaptation to shifts in the foreign policy environment. Consequently, analyzing national roles is presented as a valuable tool for explaining and predicting states' foreign policy strategies and for addressing theoretical and practical challenges in international relations.

Key words: *role adaptation; geopolitical changes; power shifts; strategic interests; global structures; international relations*